

Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej 13
ISSN 1898-4215; e-ISSN 2544-3143
Creative Commons: Uznanie Autorstwa (CC BY) 3.0 Polska
<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>
DOI: <https://doi.org/10.32346/2544-3135.si.2020-13.14>

Eligijus Raila
Uniwersytet Wileński
eligijus.raila@if.vu.lt

**PATRIARCHA LITEWSKIEGO ODRODZENIA NARODOWEGO
JONAS BASANAVIČIUS W KRĘGU KULTURY
ŚRODKOWEUEROPEJSKIEJ: ASPEKTY BIOGRAFICZNE**

**The Patriarch of Lithuanian National Revival Jonas Basanavičius
in the Circle of Central European Culture: Biographical Aspects**

Abstract

This article discusses those moments of Jonas Basanavičius's biography that while being closely connected, in one way or another, with the cultural field of Central Europe also inspired directly Basanavičius's life and work. When considering the role of Central Europe, one should take into account a very important moment of Basanavičius' biography, i.e. the time when he lived in Bulgaria for twenty-five years, first in Lom Palanka and Elena, later in Varna. Although physically living in Bulgaria, he was culturally determined by and adopted historical existential experience of Central Europe, considered as a geopolitical zone of Habsburg imperial influence. This experience was clearly reflected in two spheres of Basanavičius's life: in the national cultural work (historical cultural aspect) and in the medical practice

(medical anthropological aspect). Visually speaking, he became a doctor by carefully dissecting Lithuanian history. He became a historian by insistently trying to awake the national memory and language. But if Basanavičius understood medical practice as the field of rational decisions and the application of empirical knowledge, the ancient history became for him the ground of unhindered philological improvisation.

Keywords: Jonas Basanavičius, Central Europe, mythologisation of history (“Thracian-Phrygian” theory of the origin of Lithuanian people), anthropology, neurological disorders

Wstęp

Jonas Basanavičius jest bez wątpienia jedną z najważniejszych postaci w najnowszej historii Litwy. Oparta na naukowych podstawach tradycja przedstawia go zawsze jako patriarchę litewskiego odrodzenia narodowego, odnowiciela języka litewskiego i sygnatariusza aktu niepodległości Litwy, wydane 16 lutego 1918 roku. Możemy więc uznać Basanavičiusa za głównego twórcę litewskiej idei narodowej i jeden z filarów (obok Vincasa Kudirki i Jonasa Jablonskisa) nowoczesnej litewskiej tożsamości. Prawa do pisania jego biografii zawłaszczyły jednak na długi czas dwie ideologie – nacjonalizm i komunizm. Obie starały się przykroić jego postać do własnych ram, traktując jego życie i działalność nie jako treść biografii ukształtowanej w określonej epoce kulturowej, ale jako narrację dostosowaną do ideologicznych potrzeb. Zrozumiało zatem, że wiele aspektów bogatej działalności Basanavičiusa nie zostało należycie zaakcentowanych lub że były one celowo przemilczane. Jednym z takich nieprzeanalizowanych dotychczas kontekstów jego biografii jest kulturowo-geograficzna swoistość Europy Środkowej – czynnik, który miał ogromny wpływ na los i wybory Basanavičiusa. Czynnik ten odegrał istotną rolę w formowaniu się jego świadomości narodowej i profesjonalnego światopoglądu lekarza.

W artykule zostaną omówione te epizody w biografii Basanavičiusa, które – na różnych płaszczyznach powiązane z oddziaływaniem kulturowym Europy Środkowej – w bezpośredni sposób wyznaczały wektory jego życia i działań. Jeśli mówimy o czynniku środkowoeuropejskim,

należy uwzględnić bardzo istotną okoliczność w życiorysie bohatera tego tekstu. Otóż przez dwadzieścia pięć lat Jonas Basanavičius żył i pracował w Bułgarii: najpierw w Lom Palance [dzisiaj miasto Łom – przyp. tłum.] i Elenie, potem w Warnie. Choć przebywał w Bułgarii, jego postawę kulturową formowało uwarunkowane historycznie doświadczenie egzystencjalne Europy Środkowej, rozumianej jako geopolityczna strefa wpływów imperium Habsburgów. Doświadczenie to znalazło wyraźne odzwierciedlenie w dwóch obszarach jego życia: w pracy na rzecz kultury narodowej (aspekt historycznokulturowy) oraz w praktyce lekarskiej (aspekt medyczno-antropologiczny).

Właśnie te dwa aspekty jego życia chciałbym naświetlić w tym szkicu. Pracując nad nim, opierałem się przede wszystkim na napisanej w 1922 roku autobiografii Basanavičiusa pod tytułem *Kronika mojego życia i historii choroby nerwowej 1851–1922* oraz na jego notatnikach przechowywanych w dziale rękopisów biblioteki Instytutu Literatury Litewskiej i Folkloru.

Historycznokulturowy aspekt biografii Jonasa Basanavičiusa

Jonas Basanavičius dorastał w tradycyjnej rodzinie litewskiej. Urodził się w 1851 roku we wsi Ożkabalai na obszarze późniejszej guberni suwalskiej Imperium Rosyjskiego. Historyczne doświadczenia tych ziem, obejmujące zniesienie pańszczyzny na mocy kodeksu napoleońskiego na początku XIX wieku, polskie i pruskie wpływy kulturowe oraz rosnąca świadomość narodowa warstwy chłopskiej ukształtowały specyfikę tego litewskiego pogranicza. Naukę rozpoczął Basanavičius w Łukszach, a w 1866 roku został przyjęty do gimnazjum w Mariampolu, które ukończył w 1873 roku. Jesienią tego roku podjął studia w murach Cesarskiego Uniwersytetu Moskiewskiego, początkowo na Wydziale Historyczno-Filologicznym, skąd po roku przeniósł się na Wydział Medyczny. W Moskwie Basanavičius znalazł się w zupełnie odmiennym środowisku kulturalnym i społecznym. Przede wszystkim studenci medycy, w porównaniu ze słuchaczami innych kierunków, cieszyli się znacznie większą swobodą. Swoboda ta obejmowała nie tylko formalne relacje akademickie, ale i przestrzeń interpersonalną. Basanavičius miał tu okazję poznać nie tylko

studentów z innych krajów, ale i najnowszą literaturę humanistyczną i medyczną. W jego zapiskach, które prowadził systematycznie w czasie studiów, można znaleźć wiele nazwisk reprezentujących różne nurty myśli humanistycznej. Dominują w tych notatkach myśliciele polscy i Niemcy. Jedno nazwisko należy tu jednak wyróżnić, bo lektura książki właśnie tego autora miała dla Basanavičiusa kluczowe znaczenie. Autorem tym był czeski filolog i sławista Leopold Vaclav Geitler. Kim jednak był Czech, który miał tak istotny wpływ na dalsze losy doktora Basanavičiusa?

Leopold Vaclav Geitler urodził się 18 października 1847 roku w Pradze. Po ukończeniu w 1866 roku gimnazjum klasycznego podjął studia filologiczne w murach praskiej uczelni. Wkrótce potem wstąpił w szeregi czeskiego ruchu narodowego i za udział w demonstracjach został aresztowany i skazany na dwa tygodnie więzienia. Studia, tym razem na kierunku filozoficznym, kontynuował w Wiedniu i ukończył je w 1870 roku. Po powrocie do Pragi rozpoczął prace nad rozprawą doktorską z zakresu językoznawstwa porównawczego. Mniej więcej w tym czasie w kręgu jego zainteresowań badawczych znalazł się język litewski. W tym zakresie wielki wpływ na badania Geitlera miał związany z uniwersytetem w Pradze profesor filologii klasycznej Alfred Ludwig, który w swoich wykładach zwrócił uwagę na problematykę języka litewskiego, a w 1871 roku ogłosił studium *Der Infinitiv im Veda mit einer Systematik des litauischen und slavischen Verbs*¹. W 1873 roku Geitler napisał rozprawę o języku staro-cerkiewno-słowiańskim, w której porównywał go z językiem litewskim. Głównym tematem książki była fonetyka jednego z najstarszych języków słowiańskich. Z metodologicznego punktu widzenia była to praca ciekawa, chociaż Geitler nie ustrzegł się błędów, ponieważ fakty z historii języków słowiańskich zestawiał z przykładami z języka litewskiego dosyć mechanicznie². W tymże roku czeski językoznawca został docentem na uniwersytecie w Pradze. Po zdobyciu funduszy na prowadzenie badań od czeskiego towarzystwa „Svatobor” Geitler jeszcze w 1873 roku wyjechał na kilka miesięcy na Litwę. Najpierw podróżował po Litwie. Mniejszej – odwiedził Tylże i Kłajpedę, potem prowadził badania nad językiem litewskim w okolicach Kowna i Szawli, gdzie spędził dwa miesiące.

¹ L. A. Zubaty, *Ottuv slovník naučný: Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, t. 16, Praha 1900, s. 433–434.

² A. Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.*, Vilnius 1979, s. 144.

Po powrocie opisał swoje wrażenia z podróży w artykule *Litva i Litvane*, opublikowanym na łamach pisma „Osveta”³.

Tekst ten to pełen gorczychość oddany narodowi litewskiemu i jego językowi, przesycony refleksją historyczną. Przemyślenia historyczne autora wyraziście współbrzmiały z nastrojami dominującymi w budzącym się litewskim ruchu odrodzenia narodowego. Opisując ciężką dolę chłopów litewskich, Geitler winił za ten stan rzeczy Polaków, Litwinom zaś zarzucał bezwolność. Gdy oceniał powstania jako niepotrzebne i będące przyczyną wielu krzywd wyrządzonych Litwinom, umacniał litewskich orędowników odrodzenia narodowego (w tym zwłaszcza Basanavičiusa) w przekonaniu, że zrywy te były „polskimi nieszczęściami”. Ze szczególną wrażliwością odniósł się Geitler do smutnych i rzewnych litewskich pieśni ludowych – dain, w których przejawiał się – w jego przekonaniu – litewski duch. Do Basanavičiusa musiała mocno przemówić teza Geitlera o wpływie litewskich pieśni na twórczość Mickiewicza, najwyraźniej widocznym w poemacie *Konrad Wallenrod*. Czeski filolog postrzegał litewskie dainy jako apoteozę miłości Ojczyzny⁴. Dodajmy do tego jeszcze fascynację dziełem Kristijonasa Donelaitisa, którego heksametr przewyższał dokonania niemieckich i czeskich „wierszokletów”⁵. A przy tym słowa wykształconego Europejczyka musiały niejako uwalniać przedstawiciela litewskojęzycznej inteligencji od psychicznej presji i niewiary we własne siły – cech, które przez trzysta lat poddaństwa utrwaliły się w charakterze litewskiego ludu. Jednak największe wrażenie zrobiła na Basanavičiusie inna książka Geitlera – *Litauische studien*⁶. W swych wspomnieniach doktor zapisał, że gdy w 1875 roku wrócił do domu na Boże Narodzenie, odwiedził gimnazjum w Mariampolu, gdzie zajrzał na lekcję języka litewskiego:

³ J. Basanavičius, *Leopoldas Geitleris*, [w:] idem, *Raštai*, t. 2: *Publicistika, recenzijos. Iš gyvenimo kronikos ir laiškų*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė L. Sauka, K. Aleksynas, Vilnius 2004, s. 123.

⁴ Ibidem, s. 125.

⁵ Ibidem, s. 126.

⁶ L. Geitler, *Litauische studien. Auswahl aus den aeltesten denkmaelern, dialectische beispiele, lexikalische und sprachwissenschaftliche beitraege*, Prag 1875.

Przyniosłem ze sobą dopiero co wydaną książkę Geitlera: *Litauische Studien* (Praga 1875), przywitałem się z uczniami po litewsku i za zgodą nauczyciela przeczytałem im ustęp z *Borku Oniksztyńskiego*, by zwrócić ich uwagę na piękno języka litewskiego⁷.

W przedmowie do tej książki Geitler wyjaśniał, że jest ona owocem badań prowadzonych na Litwie w 1873 roku. Prowadząc tam badania nad dialektem litewskim w Rosji (*russisch-litauischen dialecte*), odróżnił go od dialektu kłajpedzkiego (*memelsche dialect*). Zaznaczył również, że zbierał litewskie pieśni ludowe w rejonie Szawli i Poniewieża⁸. Postrzegając język litewski jako istotę tożsamości narodowej i metaforycznie uogólniając tę kwestię, Geitler przekazał tym samym Basanavičiusowi „klucze” do tajemniczych dziejów Litwy. Możemy śmiało stwierdzić, że teksty Geitlera skierowały doktora Basanavičiusa na drogę wiodącą bezpośrednio do świata „Traków – Frygów”. Jest więc całkowicie zrozumiałe, że po śmierci Geitlera w 1885 roku Basanavičius napisał emocjonalny nekrolog, w którym nazywał czeskiego uczonego „prawdziwym przyjacielem naszego umęczonego narodu i naszego pięknego języka”⁹.

Wracając jeszcze do działalności naukowej Geitlera, należy dodać, że kiedy uczony powrócił z Litwy, zaczął prowadzić po czesku zajęcia akademickie poświęcone mowie litewskiej – *o mluwnici litevske*¹⁰. W 1874 roku zaproponowano mu objęcie stanowiska profesora sławistyki na uniwersytecie w Kijowie lub w Zagrzebiu (ówczesnie Agram). Geitler wybrał Zagrzeb¹¹. W 1882 roku odwiedził go tutaj Basanavičius¹².

Rok 1875 przyniósł Basanavičiusowi coś więcej niż tylko odkrycie twórczości Geitlera. Jako student pierwszego roku na Wydziale Medycznym, przyszły lekarz opublikował na łamach polskiego czasopisma „Niwa” swój pierwszy tekst, w którym poddał krytyce rozważania na temat

⁷ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika ir nerų ligos istorija. 1851–1922 m.*, Vilnius 1997, s. 50.

⁸ L. Geitler, op. cit., *Vorrede*.

⁹ J. Basanavičius, *Leopoldas Geitleris*, op. cit., s. 123.

¹⁰ L. A. Zubaty, *Geitler Leopold Vaclav (Lavoslav)*, [w:] *Ottuv slovník naučný: Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, t. 9: *Falšování potravin a pochutin – Genrista*, Praha 1895, s. 994–996.

¹¹ *Ibidem*, s. 994.

¹² J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika...*, op. cit., s. 73.

mitologii zawarte w artykule Adama Honorego Kirkora *O pierwotnej Słowiańszczyźnie*¹³. W tekście tym Basanavičius wytknął Kirkorowi błędy, które ten popełnił z powodu niedbałego podejścia do źródeł mitologicznych: polemizował z zdecydowaniem z Kirkorem w kwestii postrzegania przez niego niektórych bóstw litewskich; stanowczo odrzucił jego wyjaśnienia dotyczące takich imion mitologicznych jak *Pramžu (Pramžynas)*, *Linksminė*, *Okopirn* i *Znicz*. Student medycyny przedstawiał równocześnie swoje wersje, oparte zarówno na własnych badaniach, jak i na etymologicznych ustaleniach Simonasa Daukantasa. Bardzo wymowne było zakończenie recenzji, w którym Basanavičius wyrażał swoje oburzenie stanem badań nad mitologią, nazywając panującą sytuację „chaosem”¹⁴.

Chaotyczny niepokój dominował również w samym życiu Basanavičiusa. Śmierć ojca, niedostatek funduszy i choroba płuc skłoniły go do podjęcia radykalnej decyzji, która całkowicie odmieniła jego życie i nadała mu nowy kierunek – decyzji o wyjeździe do Bułgarii. Był jednak jeszcze inny ważny motyw wyjazdu, o którym Basanavičius nie wspomina wprost, ale który nietrudno wydedukować. W liście napisanym u zmięchu życia doktor porównywał się do Geitlera, który – przeżywszy całe lata wśród Bułgarów – znalazł wiele litewskich słów, które „byłyby pozostałością po starożytnych Trakach”¹⁵. Motyw ten, niczym niewidzialne podziemne źródło, ożywia całą jego działalność intelektualną. W Bułgarii zamierzał więc szukać starej ojczyzny „Traków – Frygów”.

Ten kraj nie był dla niego kompletnie nieznanym terytorium. W czasie studiów w gronie jego kolegów byli także Bułgarzy, którzy uczyli się na tym samym wydziale. Korzystali oni najczęściej ze stypendiów przyznawanych przez Komitet Słowiański¹⁶. We wspomnieniach Basanavičiusa znajdujemy wzmianki o Maczewie, Drumowie i Zołotowiczu, którzy po ukończeniu studiów pracowali następnie w swojej ojczyźnie. Jak pisał: „obcując z Bułgarami, zapoznałem się nieco z Półwyspem Bałkańskim

¹³ Ibidem, s. 51.

¹⁴ J. Basanavičius, *Do redakcyi „Nivy”*, [w:] idem, *Raštai*, op. cit., t. 2, s. 88.

¹⁵ List Jonasa Basanavičiusa do Karoliusa Račkauskasa z 21 grudnia 1925 roku, [w:] *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas* (LLTIBR), f. 2, b. 1862.

¹⁶ A. Grigaravičius, *Atsiskyrėlis iš Suvalkijos: Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbai*, d. 1: *Žmogaus dalia*, Vilnius 2017, s. 54.

i jego mieszkańcami”¹⁷. Oczywiście na postawę Basanavičiusa, podobnie jak i innych intelektualistów żyjących w Moskwie, miały wpływ echa toczących się na Bałkanach walk o niepodległość. W sprawie możliwości podjęcia pracy w Bułgarii Basanavičius zwrócił się listownie do doktora Dymitra Mołowa, który był przewodniczącym rady lekarskiej w Sofii. Litewski lekarz poznał go jeszcze w czasie studiów, gdy ten był ordynatorem w moskiewskiej klinice Basowa¹⁸.

Mołow urodził się w 1845 roku w wiosce Bebrowo, nieopodal Eleny (miasta, w którym przez krótki czas miał potem pracować Basanavičius). W 1863 roku pobierał nauki w seminarium duchownym w Kijowie. Nie dostawszy się na uniwersytet w Odessie, przyjechał do Moskwy. Studia na Uniwersytecie Moskiewskim sfinansował mu inny Bułgar, Teodor Minkow, który wraz z rosyjskim publicystą i działaczem społecznym Iwanem Aksakowem stworzył fundusz stypendialny Komitetu Słowiańskiego. Mołow ukończył Uniwersytet Moskiewski w 1873 roku i został pierwszym bułgarskim lekarzem, który – w 1876 roku – uzyskał stopień naukowy¹⁹. Niezależnie od swojej praktyki lekarskiej Mołow interesował się życiem literackim. Dlatego też utrzymywał bliskie kontakty z Aksakowem i z redaktorem pisma „Московские Ведомости” Michaiłem Katkowem. Przez pewien czas był nawet osobistym lekarzem Katkova. Niejako naturalnym zapleczem kulturalnym Mołowa było środowisko słowianofilskie. W tym kręgu poznał między innymi studiującego wówczas prawo Petko Karawelowa, w przyszłości kilkukrotnego premiera Bułgarii. Będąc gorącym zwolennikiem idei słowiańskiej jedności, Mołow wziął udział jako ochotnik w wojnie serbsko-tureckiej w 1876 roku. W wojnie tej uczestniczył również inny znajomy Basanavičiusa, Georgi Zołotowicz²⁰. Kiedy w 1878 roku Mołow powrócił do Bułgarii, został mianowany naczelnym lekarzem obwodu widyńskiego. Jako pierwszy w dziejach kraju podjął się organizacji systemu opieki zdrowotnej i opracowania zasad tworzenia infrastruktury sanitarnej na obszarze Księstwa Bułgarii²¹. Zasady

¹⁷ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika*..., op. cit., s. 54.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ W. Topuzow, *D-r Dimitar Mołtow*, Sofija 1981, s. 13.

²⁰ Ibidem, s. 14.

²¹ P. Popowa, *D-r Dimitr Mołtow*, Sofija 1966, s. 21.

te regulowały najistotniejsze kwestie związane z funkcjonowaniem instytucjonalnej służby zdrowia, takie jak inspekcja sanitarna, edukacja w zakresie higieny, organizacja pracy lekarzy w poszczególnych obwodach, bezpłatne leczenie szpitalne i minimalna wysokość stawek za leczenie odpłatne. Gdy powołano Radę Lekarską, której zadaniem był nadzór nad całym systemem opieki zdrowotnej nowego państwa, Mołow został jej przewodniczącym²².

W 1879 roku bułgarskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, któremu podlegała Rada Lekarska, wystosowało do Basanavičiusa zaproszenie z propozycją podjęcia pracy w Bułgarii. Władze bułgarskie przesłały mu też czterysta franków na pokrycie kosztów podróży. Młody litewski lekarz postrzegał ten wyjazd jako przedsięwzięcie krótkotrwałe. Miał nadzieję, że uda mu się zarobić trochę pieniędzy i po roku powrócić do Moskwy, gdzie mógłby kontynuować praktykę lekarską. Okazało się jednak, że wyjeżdżał na dwadzieścia pięć lat: „Nawet do głowy mi nie przyszło, że na tak długo zamieszkać na ziemiach starożytnych Traków”²³.

Pierwszym przystankiem w podróży była Warszawa, stolica Królestwa Polskiego, pozostającego pod zaborem rosyjskim. Trzeba tu zaznaczyć, że podróż ta nie sprowadzała się do zwykłego pokonywania przestrzeni. Była to zarazem wyprawa do stworzonego przez Basanavičiusa mitologicznego uniwersum, którego podstawowym tworzywem był język. Przejeżdżając przez Czerniowce, stolicę Bukowiny, Basanavičius po raz pierwszy ujrzał bielejące grzbiety Karpat. W nawykłych do wnikliwej obserwacji oczach lekarza wyglądały one, „jak gdyby wyrosły z jakichś mniejszych, bardziej spiczastych i ciemniejszych brodawek [oryg. *karpų* – przyp. tłum.]”²⁴. Lekarz z miejsca więc ustalił litewską etymologię nazwy „Karpaty”²⁵. Występowanie nazw geograficznych litewskiego pochodzenia utwierdzało go w przekonaniu, że zbliżał się do praojczyzny Litwinów. Karpaty stały się dla Basanavičiusa przedsiönkiem mitologicznej krainy. Doktor dotarł do celu swej podróży – Lom Palanki – w 1880 roku.

²² Ibidem, s. 23.

²³ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika...*, op. cit., s. 55.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

Miejscowość ta położona jest u zbiegu Dunaju i rzeki Łom. Miasto liczyło sobie wtedy ponad osiem tysięcy mieszkańców, a zdecydowaną większość z nich stanowili Bułgarzy. Istniała tu także niemała społeczność turecka. Oprócz tych grup mieszkali tutaj również Tatarzy krymscy, którzy przybyli do miasta po wojnie krymskiej w 1858 roku²⁶, Rumuni, Żydzi sefardyjscy, Cyganie, Czerkiesi i Ormianie. W mieście działało gimnazjum realne. Jako że Lom Palanka była ważnym portem rzecznym, miała tu także swój oddział cesarsko-królewska kompania żeglugowa Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft. Przez ten port przechodziły wszystkie towary zagraniczne transportowane do Sofii. Nie omijały też miasta całkowicie wielkie wydarzenia historyczne. Dla przykładu, po upadku powstania węgierskiego, zatrzymali się tu zimą 1849 roku zmierzający do Turcji Lajos Kossuth, Józef Bem i Henryk Dembiński²⁷. Dla Basanavičiusa miasto stało się miejscem inspirującym do rozważań nad językiem i historią. Odkryty tu świat obudził w nim romantycznego ducha. W autobiografii owo wewnętrzne rozedrganie znalazło wyraz w bardzo osobistych zapiskach. Spoglądając z wysokiego brzegu Dunaju na północ, w stronę Litwy, ponownie ujrzał „wspomniane już wcześniej grzbiety Karpat, które i tutaj wyglądają, jakby wyrosły z brodawk”²⁸. Będąc tak daleko od Litwy, patrząc więc na swą Ojczyznę niejako z zupełnie innej perspektywy, Basanavičius mógł w swej świadomości „wygładzić” jej obraz niczym bezcenny, pradawny kryształ:

tutaj, przechadzając się wzdłuż Dunaju, stojąc na wysokim brzegu rzeki i próbując przeniknąć wzrokiem Karpaty, by dojrzeć mą ukochaną ojczyznę, nie raz i nie jedną godzinę spędziłem na rozmyślaniach o Litwinach i starożytnych Trakach²⁹.

W ogóle Dunaj, a zwłaszcza jego nazwa, inspirowały go do głębokich rozważań etnograficznych.

Trzeba powiedzieć, że środowisko intelektualne Lom Palanki, które zastał Basanavičius, skupiało nie tylko Bułgarów i Rosjan. W swoich

²⁶ P. Krdżyjew, *Iz minaleto na gr. Łom*, [w:] *Łomsko graždansko czitaliszczje „Postojanstwo”*. Jubilejen sbornik: 1856–1926, Łom 1927, s. 144.

²⁷ *Łomsko graždansko czitaliszczje „Postojanstwo”*..., op. cit., s. 14.

²⁸ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika*..., op. cit., s. 61.

²⁹ *Ibidem*, s. 61–62.

notatkach litewski lekarz wspomina o Jirasku, z którym wielokrotnie spacerował nad brzegiem Dunaju. Nauczyciel Ignat Jirasek był Czechem, w Lom Palance pracował od 1878 roku. W miejskim gimnazjum realnym prowadził lekcje rysunku i języka niemieckiego³⁰. Rysunku nauczał tam jeszcze jeden Czech – Władimir Maršalek³¹. W zapiskach z 1881 roku doktor wspomina, że poznał też serbskiego pisarza z Belgradu, Vasę Pelagičią³². Ten ostatni wywodził się z Serbów bośniackich i zdążył zdobyć pewien rozgłos swymi badaniami nad serbską medycyną ludową oraz propagowaniem idei utopijnego socjalizmu. W tym słowiańskim tyglu Basanavičius formował swoje nowe życie. Nie zapominał przy tym o sferze kulturalnej. Z zapisów w notatnikach można się dowiedzieć, że kontynuował tu tradycję zainicjowaną w Moskwie i obejrzał kilka przedstawień teatralnych. Były to jednak spektakle raczej amatorskie, poświęcone bohaterom bułgarskich walk niepodległościowych. Ponadto zaczął intensywnie powiększać swoją bibliotekę. Na przykład w maju 1880 roku otrzymał paczkę z książkami wysłanymi z warszawskiej oficyny Samuela Orgelbranda³³.

Zapiski z lat 1880–1881 ujawniają interesujące zmiany w sposobie myślenia i samoświadomości Basanavičiusa. Notatki lekarza przynoszą w tym okresie objaśnienia słów z języka bułgarskiego, rumuńskiego i w mniejszym stopniu tureckiego oraz poszukiwania ich litewskich odpowiedników. Można też znaleźć tytuły wielu książek, a każda z nich dotyczyła historii i folkloru narodów słowiańskich. Są tu więc dzieła autorów bułgarskich (Marina Drinowa i Wasilija Czołakowa), serbskich (Vuka Stefanovicia Karadžicia i Jovana Hadżicia) oraz ukraińskiego pisarza Mykoły Kostomarowa. W książkach opisujących specyfikę narodów słowiańskich Basanavičius szukał formuły, która pozwoliłaby mu stworzyć panoramiczny obraz charakteru narodowego Litwinów. Na podstawie lektur doszedł on do wniosku, że podstawowym składnikiem charakteru narodowego, czynnikiem jednoczącym jego rodaków i najistotniejszym

³⁰ *Czuźdiency-proswietni diejcy w Błgarija*, sstawiłstwo i riedakcyja A. Pieniew, P. Pietrow, Sofija 1988, s. 407.

³¹ *Ibidem*, s. 410.

³² Zapiski Jonasa Basanavičiusa z 1881 roku, [w:] LLTI BR, f. 2, b. 4.

³³ Zapiski Jonasa Basanavičiusa z 1880 roku, [w:] LLTI BR, f. 2, b. 3.

warunkiem ich przetrwania jest język litewski. Jeśli więc w pierwszych latach pobytu w Bułgarii sporządzał notatki po polsku, to od listopada 1881 roku dominuje w nich język litewski. Za swoistą ilustrację tego przełomu w samoidentyfikacji może posłużyć zachowane w notatkach flamandzkie przysłowie: *La langue est toute la nation*. Na następnej stronie notatnika świat jest już opisywany po litewsku: „Pirmas Lom Palankoj sniegas [Pierwszy śnieg w Lom Palance – przyp. tłum.]”³⁴.

Kiedy sytuacja polityczna w Bułgarii uległa zmianie, Basanavičius postanowił opuścić kraj. Zwrócił się do przewodniczącego Zarządu Sanitarnego Mołowa z prośbą o zgodę na dwumiesięczny wyjazd za granicę. Gdy Mołow się zgodził, Basanavičius w maju 1882 roku wyruszył do Europy Środkowej. Pierwszym wielkim miastem, które odwiedził, był Belgrad, stolica Serbii. Spędził tutaj dwa tygodnie. W tym czasie starał się regularnie spotykać z twórcami kultury serbskiej i być w teatrach i muzeach. Aby dobrze zrozumieć niuansy sytuacji politycznej w Serbii, odwiedził redakcję opozycyjnej gazety „Борба”, gdzie poznał jej redaktorów³⁵. Basanavičius i wcześniej, i później wielokrotnie podróżował do wielkich miast Europy Środkowej i zawsze podczas tych krajoznawczych wyjazdów kierował swe kroki przede wszystkim do muzeów miejscowej historii. W Belgradzie również złożył wizytę w muzeum historyczno-archeologicznym, działającym przy uniwersytecie. Takie wizyty pozwoliły mu zapewne stworzyć sobie wyobrażenie o muzeum historii Litwy, które planował zmaterializować w odległej przyszłości. Do tego odwiedziny w muzeach zaspokajały jego zainteresowanie starożytną spuścizną każdego narodu, pozwalając mu pojąć, że i litewska prehistoria jest wyjątkowa. Jednak oprócz artefaktów historycznych zajmowała jego myśli jeszcze jedna pierwszorzędna kwestia. Lekarz próbował mianowicie rozpoznać możliwości wydawania w Belgradzie gazety w języku litewskim. Znajomi Serbowie odwiedli go jednak od tego pomysłu, tłumacząc, że poważną przeszkodą byłaby odległość dzieląca Belgrad od Litwy³⁶. Nie było to jedyne rozczarowanie. Otóż Basanavičius miał zamiar zostać

³⁴ Zapiski Jonasa Basanavičiusa z 1880 roku.

³⁵ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika...*, op. cit., s. 72.

³⁶ Ibidem, s. 76.

w Belgradzie na dłużej, bo miasto „wydało mu się bardzo sympatyczne”, jednak ze względu na wyraźne proaustriackie sympatie miejscowych władz musiał pojechać dalej. Opuściwszy Belgrad, doktor udał się na Węgry, a tam popłynął parowcem po wodach Dunaju do Mohacza. Potem pociągiem dotarł do Agram (Zagrzebia), stolicy Trójjedynego Królestwa Chorwacji, Sławonii i Dalmacji³⁷.

Spśród wszystkich zabytków miasta chyba największe wrażenie wywarł na Basanavičiusie gotycki kościół św. Marka, bo przy jego nazwie zapisanej w notatniku lekarz dostawił wykrzyknik: „crkva S. Marka (!)”. Nie ominął jednak oczywiście Akademii Nauk i muzeum archeologicznego, gdzie spotkał profesora archeologii Lubičią³⁸. Obejrzał także pomnik chorwackiego bana Josipa Jelačića. Ale najwięcej emocji dostarczyło mu spotkanie z innym profesorem – Leopoldem Geitlerem, który w tym czasie przez dwie godziny tygodniowo wykladał na uniwersytecie w Agram podstawy języka litewskiego³⁹.

Następnym punktem na trasie podróży Basanavičiusa była stolica Imperium Habsburgów – Wiedeń. Niewykluczone, że miał zamiar kontynuować swoją działalność w niemieckim otoczeniu kulturowym, o czym mogłyby świadczyć rozpoczęte jeszcze w Moskwie samodzielne studia nad językiem niemieckim. Może nawet wiązał z tą wizytą nadzieje na zmiany w życiu prywatnym.

Przywiodły go tu jednak nie tylko perspektywy uporządkowania spraw osobistych. Basanavičius pragnął przede wszystkim poświęcić się badaniom historycznym, poznaniu przeszłości starożytnych Traków. Biblioteka Uniwersytetu Wiedeńskiego, w której zgromadzono ogromny księgozbiór poświęcony historii i kulturze narodów Europy Środkowo-Wschodniej, była najodpowiedniejszym miejscem do prowadzenia takich studiów. W Wiedniu były także inne instytucje naukowe. Miasto stało się więc dla Basanavičiusa swoistą bazą intelektualną, gdzie mógł w spokoju przemyśleć i podsumować wrażenia z miesięcznej podróży po ziemiach słowiańskich oraz „zastanowić się nad odkryciami z czasów

³⁷ Ibidem.

³⁸ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika...*, op. cit., s. 73.

³⁹ J. Basanavičius, *Leopoldas Geitleris*, op. cit., s. 124.

trackich i rzymskich widzianymi w Serbii i Chorwacji”⁴⁰. Niezależnie od poszukiwań historycznych Basanavičius podnosił w Wiedniu swoje lekarskie kwalifikacje zawodowe, uczęszczał bowiem na prowadzone na Uniwersytecie Wiedeńskim wykłady bodaj najbardziej znanego w owym czasie europejskiego chirurga – Theodora Billrotha – oraz ginekologa Carla Brauna Rittera von Fernwalda.

Końcowy okres działalności Basanavičiusa w Wiedniu przyniósł również kilka tekstów znaczących z perspektywy ówczesnego rozwoju litewskiej tożsamości narodowej. „Lietuviszka Ceitunga” rozpoczęła publikację obszernego studium *Apie senovės lietuvių pylis* [O starożytnych zamkach litewskich – przyp. tłum.], które Basanavičius zaczął pisać jeszcze w Lom Palance. Równie istotne były powstające wtedy teksty, w których uzasadniał konieczność powołania litewskich instytucji naukowych i oświatowych. W ramach tego obszaru swoich działań wysłał listy do redakcji gazety „Narodni Listy” w Pradze i do „Gazety Narodowej” we Lwowie. Prosił w nich m.in. o przesłanie mu statutów szkół z językiem narodowym, które to dokumenty otrzymał po kilku dniach⁴¹.

W notatniku doktora, uzupełnianym w Wiedniu, dominują rozważania filologiczne obejmujące konstruowanie etymologii nazw i słów. Vincas Maciūnas nazwał takie – powszechne wśród „aušrininków” [środowisko skupione wokół pisma „Aušra” – przyp. tłum.] – upodobanie intelektualne „naiwną etymologizacją”⁴². I tak Basanavičius twierdził, że zapisana przez Herodota nazwa Dunaju wywodzi się z litewskich słów „Duna upe, przez metatezę przechodzi w Danu-upe i w końcu w Danubis”⁴³. W tym okresie litewski lekarz zainteresował się też historią Daków, dostrzegając w niej wiele podobieństw do losów narodu litewskiego. Tutaj więc naiwnie wywnioskował, że w języku rumuńskim jest wiele słów identycznych z litewskimi, które mogły powstać jeszcze w czasach Daków, a sami Dakowie są przodkami Dzuków. Nazwę „Ariowie”

⁴⁰ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika...*, op. cit., s. 73.

⁴¹ Zapiski Jonasa Basanavičiusa z 1882 roku, LLTI BR, f. 2, b. 5.

⁴² V. Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra*, fotografuotinis taisytas leidimas, Vilnius 1997, s. 123.

⁴³ Zapiski Jonasa Basanavičiusa z 1882 roku.

[oryg. *Ariaj* – przyp. tłum.] doktor wyprowadzał z litewskiego następująco: „art. = arikaj, artojai – arejai”. Z takich metalingwistycznych zabaw wyrosło pierwsze koło lingwistów litewskich, którzy swe podstawowe zadanie widzieli nie w prowadzeniu badań zgodnie z wymogami metody krytycznej, ale w rozbudzaniu w Litwinach poczucia własnej wartości. Jednak dla samego Basanavičiusa najważniejszym owocem jego intelektualnych zajęć w Wiedniu było stworzenie podstaw teorii trakologicznej, którą będzie rozwijał i uzupełniał do końca swojego życia. W konkluzji podsumowującej swe wiedeńskie przedsięwzięcia doktor pisał: „teraz dobrze już poznałem starożytnych Traków – literaturę im poświęconą – i zebrałem materiał niezbędny mi w badaniach nad tą narodowością”⁴⁴.

Następnym po Wiedniu przystankiem w kulturoznawczej podróży Basanavičiusa była Praga. Tutaj zatrzymał się pod koniec 1882 roku i zapisał na zajęcia z medycyny prowadzone przez profesorów Eiselta i Breiskiego⁴⁵. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na niezwykle strukturę praskiej uczelni. 11 kwietnia cesarz Austro-Węgier Franciszek Józef I wydał zarządzenie dzielące uniwersytet na dwie jednostki różniące się językiem wykładowym: niemiecką i czeską, zachowujące jednak przy tym wspólnego patrona – Karola I Ferdynanda⁴⁶. Basanavičius wybrał program zajęć z językiem niemieckim. Tak zaczął się w życiu doktora okres praski, który miał się na jego losach odcisnąć wyraźnym piętnem. Pobyt w Pradze upłynął bowiem pod znakiem emancypacji litewskiego słowa na łamach „Aušry” oraz pełnej bólu miłości, która zawiądnęła sercem Basanavičiusa.

Początkowo litewski lekarz skupił się na podnoszeniu swoich kwalifikacji zawodowych. Czas wolny od wykładów na uniwersytecie spędzał w praskich klinikach, gdzie poznał pracującego tu lekarza przybyłego z Imperium Rosyjskiego, „Polaka z Litwy Józefa Ziemackiego”⁴⁷. Józef

⁴⁴ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika...*, op. cit., s. 86.

⁴⁵ Ibidem, s. 75.

⁴⁶ H. Lemberg, *Die tschechische Universität in Konkurrenz zur deutschen Universität (1882–1939)*, [w:] *Die Prager Universität Karls IV: Von den europäischen Gründung bis zur nationalen Spaltung*, herausgegeben von B. Mouralová, Potsdam 2010, s. 157.

⁴⁷ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika...*, op. cit., s. 86.

Kazimierz Ziemacki urodził się w Wilnie, ale jego przodkowie przybyli w okolice Oszmiany z ziemi lubelskiej. Studiował na Wojskowej Akademii Medycznej w Petersburgu, ale gdy podczas rewizji przeprowadzanych po zamachu na cara Aleksandra II w 1880 roku znaleziono w jego mieszkaniu polskie książki, został relegowany. Kontynuował więc studia medyczne na uniwersytecie w Dorpacie, a następnie wyjechał za granicę. Studiował w Wiedniu, a do Pragi przeprowadził się tuż przed spotkaniem z Basanavičiusem. Tutaj gromadził materiały do rozprawy doktorskiej, którą miał obronić w Dorpacie w 1884 roku. Wtedy jeszcze Basanavičius nie mógł nawet podejrzewać, że tego poznanego przez niego w Pradze „Polaka z Litwy” w 1918 roku Komisja Edukacji przy Komitecie Narodowym Polskim mianuje pierwszym, honorowym rektorem reaktywowanego Uniwersytetu Wileńskiego⁴⁸.

Stolica Czech już od bardzo dawna niczym akademicka arteria zasilala glebę kultury litewskiej. Pierwszym ogniskiem kultury litewskiej stało się tu ufundowane przez królową Jadwigę w 1387 roku kolegium dla studentów z Litwy, działające przy Uniwersytecie w Pradze. Na początku XVI wieku tradycję intelektualnych związków Wielkiego Księstwa Litewskiego i Pragi kontynuował Franciszek Skaryna, który przy wsparciu zamożnych mieszkańców Wilna założył tu drukarnię, wydającą książki w języku starobiałoruskim. W drugiej połowie XIX wieku status Pragi jako centrum lituanistycznego wzmocniła znacznie działalność niemieckiego językoznawcy Augusta Schleichera. On to w 1853 roku, po pięciomiesięcznej wyprawie naukowej do Prus Wschodnich, przygotował dzieło, które nazwał *Lituanica*. Praca została wydana przez Wiedeńską Akademię Nauk⁴⁹. Nie było to tylko studium lingwistyczne – wiele uwagi poświęcono w nim również mitologii⁵⁰. Po trzech latach Schleicher został członkiem korespondentem Wiedeńskiej Akademii⁵¹. W tym samym roku w praskim wydawnictwie Calve ukazało się jego najważniejsze dzieło

⁴⁸ K. Kosiński, *Prof. Dr. Józef Ziemacki. Wspomnienie pośmiertne. Odbitka z Pamiętnika Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego, Rok I-szy, zeszyt I-szy*, Wilno 1925, s. 1–6.

⁴⁹ J. Dietze, *August Schleicher als Slawist: Sein Leben und sein Werk in der Sicht der Indogermanistik*, Berlin 1966, s. 33.

⁵⁰ V. Drotvinas, *Augustas Šleicheris lituanistas*, Vilnius 1979, s. 42–43.

⁵¹ J. Dietze, op. cit., s. 33.

lituanistyczne – *Handbuch der litauischen Sprache*⁵². Basanavičius odkrył tę kanoniczną pracę Schleichera – która stała się potem dla niego ważną inspiracją – dopiero po przyjeździe do Pragi, gdy wstąpił do wspomnianego wydawnictwa, by zapytać o możliwość publikowania litewskich książek i gazet⁵³. W swej autobiografii doktor Basanavičius bardzo zwięźle i dobitnie określił znaczenie Pragi zarówno w jego życiu osobistym, jak i w najnowszych dziejach Litwy:

Pobyt w Pradze ma w moim życiu znaczenie największe, i nie tylko dla mnie samego jest ważny, ale po części i dla całej Litwy. Nie będzie w tym żadnej przesady, gdy powiem, że tutaj znajdowała się kolebka, z której wyrosła „Auszra”. I mój własny los jest z Pragą silnie powiązany⁵⁴.

Ale w Pradze zaświtała nie tylko litewska „Auszra” [„Jutrzenka”]. W tym mieście serce doktora rozjaśnił jeszcze inny promień. Zajęty sprawami wydawniczymi Basanavičius nie mógł nawet przypuszczać, że jego udziałem stanie się niespodziewanie najbardziej dojmujące i najgorętsze przeżycie: że litewskim sercem Basanavičiusa zawładnie piękna czeska Niemka Gabriela Eleonora Mohl. Po jednym z ich spotkań, kiedy odprowadził wracającą z cmentarza dziewczynę do domu, doktor zapisał: „i bardzo ją pokochałem”⁵⁵.

Gabriela Eleonora miała dwadzieścia dwa lata. Była czytana i wykształconą kobietą. Mówiąc najogólniej, była osobą o literackiej wrażliwości z predylekcją do języków obcych. Zdała egzamin kwalifikacyjny na nauczyciela języka francuskiego i zdobyła uprawnienia do nauczania francuskiego w publicznych i prywatnych instytucjach oświatowych. Gdy z miłości straciła głowę dla lekarza-cudzoziemca, uczyła się właśnie angielskiego, „którym władała bardzo dobrze”⁵⁶.

Jonas Basanavičius, litewski lekarz z Rosji, i Gabriela Eleonora Mohl, niemiecka nauczycielka z Czech, błędząc po rozświetlonej promieniami

⁵² V. Drotvinas, op. cit., s. 54.

⁵³ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika...*, op. cit., s. 76.

⁵⁴ Ibidem, s. 75.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, s. 88.

belle époque Pradze Habsburgów, zapisali najpiękniejszą kartę swojego życia. Sceny z ich spacerów, przywoływane w pamiętniku Gabrieli, w wyobraźni czytelnika jawić się mogą jak zabawna i pełna wdzięku operetka: zakochani spotykają się przy Placu Wacława, kierują się ku Dróżce Filozofów, potem w stronę Parku nad Kanałem, oboje gonią kapelusze, które wiatr porwał im z głów, jedzą słodycze, a potem bardzo słodko się całują. Ich szczęście trwało jednak tylko pięć lat. Gabriela Eleonora zmarła na gruźlicę w 1889 roku. Historia ich miłości to jak gdyby mały chronologiczny i geograficzny wycinek kulturowej materii Europy Środkowej: pokochali się w czeskiej Pradze, pobrali w austriackiej stolicy, śmierć rozdzieliła ich na zawsze w bułgarskiej Lom Palance.

Porzuciwszy na razie perypetie miłosne, Basanavičius w lutym 1884 roku ponownie wyjechał do Wiednia. Podróż ta wiązała się z pochłaniającymi go coraz bardziej studiami trakologicznymi: „gdy tylko tu przybyłem, wróciłem do intensywnej pracy w bibliotece”⁵⁷. Praca w wiedeńskich bibliotekach przyniosła jedno z najbardziej znaczących dzieł Basanavičiusa: *Žirgas ir vaikas*⁵⁸.

Tematem tego studium była geneza Pogoni, pradawnego znaku ziem litewskich. Opierając się na litewskich pieśniach ludowych, źródłach historycznych i danych archeologicznych, Basanavičius dowodził trackiego pochodzenia znaku z koniem i jeźdźcem i powiązał te konkluzje z historią plemion litewskich. Według niego przodkowie Litwinów, wędrujący z Indii na zachód, sprowadzili konie na ziemie trackie, a potem „koń rozmnożył się w całej Europie”⁵⁹. W tej pracy autor przedstawił przede wszystkim główne założenia swojej teorii trakologicznej. Nie ograniczył się tu do wyjaśnienia etymologii, ale i bardzo mocno wyeksponował sam znak, nadając mu znaczenie heraldyczne. Pogoń stała się tu symbolem militarnego geniuszu narodu litewskiego. Można więc odnieść wrażenie, że Basanavičius próbuje zastąpić tradycyjne wyobrażenie Litwina-rolnika usankcjonowanym historycznie wizerunkiem litewskiego wojownika.

⁵⁷ Ibidem, s. 104.

⁵⁸ J. Basanavičius, *Žirgas ir vaikas: Vistariškai arkeologiškas ištyrinėjimas*, [w:] idem, *Raštai*, t. 14, cz. 1: *Straipsniai ir studijos*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė L. Sauka, Vilnius 2003, s. 53.

⁵⁹ Ibidem, s. 72.

Ten niewielki szkic cechuje nagromadzenie odniesień historycznych i kulturowych, które wyznaczają obszar mitologicznej refleksji Basanavičiusa. Przede wszystkim więc dzięki wysiłkom doktora świat antyczny staje się integralną częścią historii Litwy. Wypełniają go duchy przodków. Zgodnie z tą teorią ojciec piszącego po grecku Tukidydesa, „Oloros[,] był Litwinem i władał małą częścią Tracji”, a z kolei „rzymski poeta P. Owidiusz Naso [...] nauczył się litewskiego i napisał wierszowaną książkę po litewsku”⁶⁰. Mówiąc o miejscu zamieszkania Owidiusza, Basanavičius wskazuje zamek Tomi „niedaleko od dzisiejszej Warny w Bułgarii”⁶¹. Jest całkiem prawdopodobne, że ta właśnie lokalizacja mogła mieć później istotny wpływ na decyzję doktora o osiedleniu się w Warnie. Obok imion jego ulubionych i często przez niego cytowanych autorów starożytnych pojawia się w tym studium nazwisko znanego niemieckiego lekarza i patologa Rudolfa Virchowa, założyciela Berlińskiego Towarzystwa Antropologii, Etnologii i Prehistorii. Znajdujemy tu także przyjaciela Virchowa, Heinricha Schliemanna, którego prace wykopaliskowe w rzekomych ruinach Troi Basanavičius śledził z wielką uwagą. Rezultaty poszukiwań Schliemanna w pewnym stopniu wpłynęły na sposób, w jaki Basanavičius interpretował litewskie pieśni ludowe. Ważne miejsce w tej opowieści zajmują również lwy, na które „nasi praojcowie musieli w owej epoce [...] intensywnie polować”⁶². W końcu znajdujemy w tym studium rozbudowaną refleksję na temat litewskiej heraldyki, która potem stała się częścią programu budowy państwowości.

Do okresu wiedeńskiego należało i kolejne studium Basanavičiusa, które poświęcił uzasadnieniu koncepcji trackich korzeni narodu litewskiego – *Žiponas bei žiponė ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškų dainų*⁶³. Autor rozwija tu swoją teorię o trackiej genezie Litwy i Litwinów, odwołując się do treści litewskich pieśni ludowych. We wstępie formułuje swoją podstawową tezę, mówiącą, że „współcześni Litwini są już tylko wątłą pozostałością po dumnym i potężnym narodzie starożytnych

⁶⁰ Ibidem, s. 64–65.

⁶¹ Ibidem, s. 64.

⁶² Ibidem, s. 68.

⁶³ J. Basanavičius, *Žiponas ir žiponė*, [w:] idem, *Raštai*, t. 14, vol. 1: *Straipsniai ir studijos*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė L. Sauka, Vilnius 2003, s. 32.

Traków”⁶⁴. Autora najbardziej ekscytowało pytanie, „skąd i dlaczego w naszych pieśniach tak często znajdujemy wzmianki na temat złota i srebra”⁶⁵. Doktor, jak się wydaje, przeciwstawia tutaj bogactwo ziem pradawnych przodków Litwinów ubóstwu chat ich współczesnych potomków. Dainy, w których pojawiają się „złote uzdy”, „złote szelki”, „srebrne łańcuchy” i „srebrne wiaderka”, są refleksami litewskiej Atlantydy: „kiedy te pieśni powstawały, Litwini musieli być ludem bardzo bogatym i posiadali w wielkiej obfitości złoto i srebro”⁶⁶. Najbardziej kuszące w lekturze tego tekstu jest podążanie za trajektorią argumentacji Basanavičiusa. Wspominano już tutaj o tym, w jaki sposób konstruując swą mitologiczną narrację Basanavičius wykorzystał wykopaliska archeologiczne Schliemanna. Praca *Žiponas bei žiponė...* bardzo dobitnie obnaża mechanizm Basanawiczowskiej manipulacji intelektualnej, która przedstawia znaleziska odkrywcy Troi jako dowody same w sobie na istnienie starożytnych zamków litewskich:

W ostatnich latach w ruinach starożytnych zamków litewskich w Azji Mniejszej i Grecji odnaleziono, wśród innych przedmiotów, tygłe ówczesnych litewskich „złotników” i „odlewników”, w których to naczyniach złoto, miedź itp. były roztopiane i sposobione do odlewania noży, włóczni i innych rzeczy⁶⁷.

Innymi słowy, jeśli do tej pory bogata ojczyzna pradawnych Litwinów znana była tylko z ustnej tradycji i pieśni, to teraz „obfitość złota i srebra” na ziemiach naszych praprzodków potwierdzały znaleziska archeologiczne. Mówiąc zaś obrazowo, Basanavičius wypełnił litewskie pieśni ludowe trojańskim złotem i srebrem, znalezionym przez Schliemanna.

Wymienione wyżej teksty, poświęcone trakologicznym poszukiwaniom Basanavičiusa, stały się podstawą jego późniejszych badań, które prowadził już w Wilnie, powróciwszy tam w 1905 roku. Podsumowując, teorii trackich korzeni Basanavičius poświęcił całe swoje życie. I choć teoria ta nie znalazła na Litwie szerszego grona entuzjastów, to

⁶⁴ Ibidem, s. 32–33.

⁶⁵ Ibidem, s. 33.

⁶⁶ Ibidem, s. 32–34.

⁶⁷ Ibidem, s. 34.

jednak, starannie pielęgnowana przez samego jej autora, wprowadziła Litwinów w krąg narodów Europy Środkowej szczącących się swą chwalebą historią.

Medyczo-antropologiczny aspekt biografii Jonasa Basanavičiusa

Medyczo-antropologiczny wymiar życia Jonasa Basanavičiusa związany jest z jego autobiograficzną opowieścią o chorobie nerwowej.

Lato 1887 roku wyznacza dramatyczny punkt zwrotny w życiorysie litewskiego doktora. Wtedy właśnie rozpoczyna się historia jego choroby nerwowej. A choroba ta wiąże się z zamachem na jego życie. W czasie natężenia politycznych perturbacji w Lom Palance wynajęty miejscowy zabójca trzykrotnie wystrzelił do Basanavičiusa z rewolweru. Jedna z kul zmiażdżyła łokieć lewej ręki, druga utkwiała w pobliżu kręgosłupa. Tę ostatnią doktor nosił w sobie już do śmierci. Sięgając po wyrafinowane sformułowanie Jūry Aviżienytė, „ta kulka stała się metaforą tekstów (i życia) Basanavičiusa: niewidzialna, bezdźwięczna, działająca niebezpośrednio, ale z ogromną siłą”⁶⁸. Podstępna kulka wyznaczyła również cezurę w jego biografii. Stała się główną przyczyną jego dolegliwości fizycznych. Przez długi czas Basanavičius był przekonany, że jego choroba ma podłoże nerwowe. Zły stan zdrowia pogłębiła jeszcze śmierć ukochanej żony. Pragnąc odbudować kondycję psychiczną, Basanavičius postanowił rozpocząć „ćwiczenia umysłowe” – badania antropologiczne. I tak w ciągu kilku miesięcy litewski uczoney napisał swą najsłynniejszą pracę antropologiczną, poświęconą kulturze materialnej i duchowej Lom Palanki: *Материали за санитарната етнография на България. Ломският окръг (1880–1889)*⁶⁹. W 1891 roku ukazała się ona w osobnym wydaniu.

Dzieło to składa się z siedmiu rozdziałów, które przynoszą ogólną medyczo-antropologiczną charakterystykę społeczności tego regionu.

⁶⁸ J. Aviżienytė, *Ligos retorika: Nacionalizmas ir isterija Jono Basanavičius autobiografijoje*, „Baltos lankos” 2002, nr 14, s. 32.

⁶⁹ I. Basanowicz [J. Basanavičius], *Материали за санитарната этнография на България. Ломският окръг (1880–1889)*, София 1891.

W krótkim wprowadzeniu autor wyjaśnia, że sytuacja sanitarna w księstwie Bułgarii, a zwłaszcza w którymkolwiek z jego odrębnych dystryktów, była przedmiotem badań w niewielkim tylko zakresie i nie została jeszcze opisana. Dlatego też litewski lekarz postanowił przedstawić obiektywny „obraz o fotograficznej dokładności”⁷⁰. „Fizjonomię” geograficzną rejonu Lom Palanki Basanavičius opisał opierając się na książkach podróżnika i etnografa niemieckiego pochodzenia Feliksa Kanica oraz czeskiego historyka Konstantina Jirečka. Prace te były w owym czasie podstawowym źródłem wiedzy o geografii i przeszłości Bułgarii.

Przywołując fakty historyczne, wskazujące na obecność Traków na tym obszarze, litewski lekarz korzystał z dobrze mu znanych dzieł Homera, Herodota i Pliniusza. W badaniach etnologicznych zaś odwoływał się w znacznej mierze do teorii Paula Topinarda i ustaleń Rudolfa Virchowa.

Monografia ta, cechująca się starannością w analizie danych i sformułowaniu konkluzji, przyniosła Basanavičiusowi rozgłos nie tylko w Bułgarii – odbiła się szerokim echem także w innych krajach europejskich. Jej autor bardzo wysoko cenił sobie to uznanie, zwłaszcza jego wyrazy płynące z kręgów akademickich. Pozytywne opinie kilku zagranicznych uczonych stały się później dla niego swoistą moralną rekompensatą w obliczu krytyki, jaka spadła na niego ze strony własnych rodaków z powodu jego studiów trakologicznych.

Dzieło poświęcone „etnografii sanitarnej” Lom Palanki wyniosło jego autora do rangi prekursora badań nad bułgarską demografią historyczną, historią medycyny i profilaktyką medyczną⁷¹. Najogólniej rzecz ujmując, dzięki staraniom Basanavičiusa kultura medyczna rejonu Lom Palanki znalazła się na drodze ku modernizacji wyznaczanej przez najnowsze osiągnięcia niemieckiej i austriackiej myśli medycznej. A w końcu Basanavičius stworzył podwaliny rozwoju współczesnej antropologii bułgarskiej.

Wkrótce potem Basanavičius był zmuszony przenieść swoją praktykę medyczną i antropologiczną do innego bułgarskiego miasta. Decyzją

⁷⁰ Ibidem, s. 1–2.

⁷¹ J. Brėdikis, *Dr. Jonas Basanavičius – Lietuvos medicinos tradicijų tęsėjas*, [w:] *Jonas Basanavičius: gydytojas ir mokslininkas*, red. A. Juozulynas, L. Genytė, Vilnius 1994, s. 8; G. Česnys, *Jonas Basanavičius – medicinos praktikas ir mokslininkas*, [w:] *Dr. Jonas Basanavičius, 1851–1927*, Vilnius 2009, s. 24.

Ministra Spraw Wewnętrznych Stefana Stambołowa został mianowany na stanowisko lekarza w szpitalu państwowym w Warnie.

Warna jest jednym z najstarszych miast w Bułgarii, założonym w VI wieku p.n.e. przez Greków przybyłych tu z Miletu. Swoją kolonię nazwali oni Odessos. Przemieszani z miejscowymi plemionami trackimi, a później wchłonięci przez Rzymian, mieszkańcy tego polis stworzyli swoistą kulturę miejską. Już w czasach starożytnych istniały tu termy oraz systemy wodociągów i kanalizacji miejskiej. Warna była też zawsze ważnym portem. Istotną cezurą w dziejach miasta było zdobycie go pod koniec XIV wieku przez Turków, którzy później, w XVIII i XIX wieku, włączyli miasto do własnego systemu obronnego i zbudowali tu potężną fortecę. Basanavičius, choć w zawartym w swojej autobiografii opisie miasta czerpał z prac wspomnianych już Kanica i Jirečka, nie zapomniał o związkach tego miejsca z heroiczną przeszłością Polski i Litwy, akcentując, rzecz jasna, martyrologię litewską:

dalej po tej samej stronie, za miastem, ciągnie się rozległa równina, gęsto pokryta wysokimi trackimi grobowcami, na której w 1444 roku rozegrała się bitwa między Turkami a armią chrześcijańską, dowodzoną przez Władysława Jagiellończyka, w której to bitwie ten syn Litwy głowę położył⁷².

Przede wszystkim jednak Warna i jej okolice były dla doktora ziemią starożytnych przodków Litwinów, krainą przypominającą o czasach antycznych. Dumnym świadkiem chwalebnej przeszłości była więc w oczach Basanavičiusa wznosząca się na przylądku Kaliakra twierdza, zbudowana w czasach trackich, na której ścianie wciąż można było zobaczyć „wyryty symbol ziemi trackiej – podobnie jak Litwy – znak pogoni na niegdyś czerwonym tle”⁷³.

Jednak to w Warnie kula uwięziona w ciele Basanavičiusa „poruszyła się” i tym samym otworzyła nowy wątek w jego biografii. Zaczęło się od niespodziewanego ataku. W swoich zapiskach Basanavičius wyznaje: „długo serca nie mogłem uspokoić – strach mnie ogarnął: myślałem, że przyjdzie się już z tym światem rozstać”⁷⁴. W ten sposób ujawniały się

⁷² J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika...*, op. cit., s. 137.

⁷³ Ibidem, s. 154.

⁷⁴ Ibidem, s. 136–137.

pierwsze symptomy zaburzeń nerwicowych. Gwałtowne odczucie strachu wyzwoliło demony podświadomości, które porwały doktora w niemal nieopisany w owym czasie w języku medycyny świat cierpiących na choroby neurologiczne i psychiczne.

Spisując po wielu latach swoją autobiografię, Basanavičius był w stanie z perspektywy czasu ocenić to, co jeszcze podówczas było przedmiotem naukowych dyskusji. „Neurastenia” i „histeria” – te dwie podstawowe koncepcje chorób neurologicznych, opracowane pod koniec XIX wieku, nie zostały jeszcze wtedy dokładnie przeanalizowane naukowo i toczyły się wokół nich zaciekle zmagania intelektualne neurologów i psychiatrów. Sam Basanavičius jako lekarz chorób wewnętrznych w 1892 roku nie potrafił jeszcze nazwać dręczących go dolegliwości.

„Do najważniejszych i najczęstszych chorób nerwowych należy dziś zaliczyć t.z. niemoc nerwową (Neurasthenia)⁷⁵ – głośny wiedeński neurolog i psychiatra, twórca pojęcia „masochizm”, Richard von Krafft-Ebing (niektóre z jego książek Basanavičius miał w swojej bibliotece) szczegółowo opisał zjawisko neurastenii. Zwrócił uwagę, że osoba cierpiąca na tę chorobę ma silnie pobudzoną wyobraźnię i skłonność do fantazji. Pacjent jest często przekonany, że pewna ociężałość i ospałość umysłu to oznaki „rozmiękczenia mózgu”⁷⁶. Ponadto cierpiący na tę przypadłość odczuwa dolegliwości w nogach, a odczuwając przyspieszenie rytmu pracy serca, z niepokojem oczekuje ataku apopleksji. „Często, budząc się, chorzy uczuwają wzrastające uczucie niepokoju, drgania w okolicy serca i bicie serca. Niepokój przechodzi w [...] gwałtowną obawę śmierci”⁷⁷. Obok tych objawów występuje również niestrawność. Chorych niepokoi też bardzo zgaga, odbijanie się i uczucie ciężkości w żołądku. W tym miejscu należy wyjaśnić, że w „historii choroby nerwowej” Basanavičiusa objawy te zajmują właściwie główną pozycję. Krafft-Ebing podkreślił, że objawy te „są dzisiaj znane z doświadczenia każdemu pracownikowi myśli”⁷⁸.

Krafft-Ebing omówił także przypadek hysterii, kierując się powszechnym wówczas przekonaniem, że jest to wyłącznie choroba kobieca (tak

⁷⁵ R. Krafft-Ebing, *Nasz wiek nerwowy. Nasze zdrowie i chore nerwy*, Warszawa 1886, s. 87.

⁷⁶ Ibidem, s. 88.

⁷⁷ Ibidem, s. 92.

⁷⁸ Ibidem, s. 88.

jak, notabene, hipochondria była uważana za przypadłość wyłącznie męską⁷⁹. Panujące jednak od dawna poglądy na temat tej choroby zaczynały się właśnie zmieniać. Strategia leczenia hysterii obejmowała już seanse hipnotyczne, które stały się głośne za sprawą „warsztatów psychologicznych” organizowanych przez francuskiego lekarza Jeana Martina Charcota w paryskim szpitalu Salpêtrière⁸⁰. Oto jak szwedzki lekarz i pisarz Axel Munthe opisywał panującą tam atmosferę:

Ogromną aulę wypełniała różnorodna publiczność z całego Paryża – pisarze, dziennikarze, znani aktorzy – zarówno mężczyźni, jak i kobiety, eleganckie damy z półświatka; wszyscy rozpaleni przez patologiczną ciekawość, aby na własne oczy zobaczyć zdumiewające cuda hipnozy, niemal zapomniane od czasów Mesmera i Braida⁸¹.

I choć na pierwszy rzut oka taki seans przypominał do złudzenia spotkanie bohemy, sam Charcot traktował histerię jako poważną chorobę, na którą jego zdaniem zapadali również mężczyźni. Było to przekonanie sprzeczne z obowiązującymi poglądami na etiologię hysterii⁸².

Basanavičius, szukając przyczyn swojej dolegliwości, w 1894 roku przyjechał do Wiednia, aby spotkać się z profesorem Morizem Benediktem. W notatniku doktora, zawierającym listę wiedeńskich lekarzy, nazwisko Benedikta zostało podkreślone. Obok widnieje dopisek, że profesor ten zajmuje się elektroterapią⁸³. W tym samym notatniku wyróżnione zostało jeszcze jedno nazwisko – „Freud Sigm., Doc. (Neuropath.)”.

Benedikt pracował w klinikach wiedeńskich. Swoją karierę lekarską rozpoczął jako austriacki chirurg wojskowy. Później pracował jako neuropatolog i stał się specjalistą w dziedzinie elektroterapii. Wielkie zainteresowanie w świecie medycyny wzbudziły jego badania z zakresu antropologii kryminalnej, które miały potwierdzać jego tezę o różnicach między mózgiami przestępców i normalnych ludzi. Być może doktora

⁷⁹ Ibidem, s. 98.

⁸⁰ P. Gay, *Freud: A Life for Our Time*, London 1988, s. 49.

⁸¹ A. Miuntė, *Knyga apie San Mikelę*, iš anglų kalbos vertė V. Churginaitė, Vilnius 1972, s. 259.

⁸² P. Gay, op. cit., s. 49.

⁸³ Zapiski Jonasa Basanavičiausa z 1894 roku, LLTI BR, f. 2, b. 14.

z Litwy pociągały również kranilogiczne poszukiwania wiedeńskiego profesora. Z drugiej strony na ton ich rozmów i wzajemne zrozumienie mogły mieć wpływ wrażenia Benedikta z podróży do Rosji, które Basanavičiusowi musiały być bliskie. Do tego wiedeński profesor właśnie opublikował studium dotyczące hipnozy i sugestii⁸⁴.

W dziesiątym rozdziale tego dzieła autor wymieniał Breuera oraz Freuda i wspominał o napisanym przez nich wspólnie „wnikliwym artykule”, w którym, jak stwierdzał, „obaj zbliżyli się do moich teorii”⁸⁵. Benedikt mówił z pewnością o artykule *Ueber den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene*, opublikowanym 22 stycznia 1893 roku w tygodniku „Wiener Medizinische Presse”. Potem tekst ten stał się pierwszą częścią wydanej w 1895 roku książki Freuda *Studien über Hysterie*⁸⁶. Jest bardzo możliwe, że artykuł ten znał również Basanavičius, który w swojej bibliotece posiadał komplet numerów wiedeńskiego tygodnika medycznego z lat 1884–1907.

W tym czasie Freud już z pełnym zaangażowaniem rozbudowywał swoje koncepcje terapeutyczne. Ukończywszy staż naukowy w Paryżu, w 1886 roku powrócił do Wiednia. Po odrzuceniu posady w szpitalu Freud postanowił otworzyć prywatną praktykę. Początkowo pacjentów kierowali do niego wspomniani już Breuer i lekarz chorób wewnętrznych wiedeńskiej kliniki Hermann Nothnagel⁸⁷ (warto dodać, że w 1901 roku przyjedzie do niego na konsultacje Basanavičius). W styczniu 1891 roku Freud wraz z rodziną przeprowadził się do mieszkania przy Berggasse 19. Był to nie tylko adres prywatny doktora Freuda, ale i miejsce narodzin psychoanalizy. Ten właśnie adres widnieje również w notatniku Basanavičiusa⁸⁸.

Trudno dziś ustalić, co doktor Benedikt powiedział choremu Basanavičiusowi, wiadomo jednak, że wiedeński neuropatolog wysłał go do

⁸⁴ M. Benedikt, *Hypnotismus und Suggestion: Ein klinisch-psychologische Studie*, Leipzig–Wien 1894.

⁸⁵ Ibidem, s. 63–64.

⁸⁶ P. Gay, op. cit., s. 63.

⁸⁷ Ibidem, s. 53.

⁸⁸ Na temat rzekomego spotkania Basanavičiusa z Freudem zob.: E. Raila, *Jonas Basanavičius ir Sigmundas Freudas, arba kaip „Atgimimo Patriarchas” su nervų ligomis kovojo*, „Lietuvos istorijos studijos” 2016, t. 38, s. 32–41.

doktora Norberta von Kaana, pracującego w miejscowości Meran, położonej w Alpach. Von Kann, specjalista od nerwic, był absolwentem Uniwersytetu w Grazu. W 1891 roku przybył do Meranu, gdzie jako lekarz pracował jego ojciec, i w willi Martinsbrunn założył sanatorium. Rok później kupił willę i przylegające do niej tereny bogate w lecznicze źródła mineralne i przekształcił całość w przytulny tyrolski kurort. „W Meranie leczy się powietrzem (ośrodek klimatyczny)”⁸⁹ – zapisał Basanavičius. W samej willi przygotowano około czterdzieści pokoi dla pacjentów. Basanavičius należał do pierwszej grupy pacjentów tej placówki. Tak zaczął się dla doktora trwający dwadzieścia lat okres regularnych pobytów w kurortach.

Wizyty w sanatoriach i uzdrowiskach, cieszące się coraz większą popularnością od połowy XIX wieku, stały się integralnym składnikiem życia zamożnych Europejczyków. Nie dla wszystkich była to konieczna metoda terapii. Często kuracja stanowiła po prostu formę spędzania wolnego czasu, umożliwiającą kontakt z przyrodą i odnajdywanie w niej twórczego natchnienia, dającą okazję do spotkań z ludźmi z wyższych sfer i do nawiązywania miłych sercu znajomości, a równocześnie pozwalającą ukoić nerwy, nadwyrężone przez „Zeitgeist”. Mówiąc obrazowo, taki kurort przypominał przeniesiony w góry salon arystokratyczny, gdzie zamiast fortepianu stał aparat gimnastyczny Zandera.

To prawdopodobnie w Meranie Basanavičius usłyszał nazwisko Wilhelma Erba, profesora uniwersytetu w Heidelbergu. W tym właśnie roku ukazało się trzecie wydanie jego wykładów akademickich, opatrzone tytułem *Ueber die wachsende Nervosität unserer Zeit*. W pracy tej Erb wyróżnił trzy rodzaje nerwic: histerię, hipochondrię i neurastenię⁹⁰. Jego zdaniem były to choroby cywilizacyjne, a za najbardziej znaczącą z nich uznał neurastenię. „Dotknięci tą chorobą stanowią najliczniejszą grupę wśród pacjentów szukających pomocy w gabinetach specjalistów od chorób nerwowych”⁹¹. W swojej pracy Erb wspominał także pokrótce o zasługach słynnego specjalisty chorób wewnętrznych Hugona Wilhelma von Ziemssena⁹². Poszukiwaniem źródeł neurastenii zajmował się również

⁸⁹ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika...*, op. cit., s. 140.

⁹⁰ W. Erb, *Ueber die wachsende Nervosität unserer Zeit*, Heidelberg 1894, s. 8.

⁹¹ Ibidem, s. 9.

⁹² Ibidem, s. 26.

Hermann Oppenheim, zapewne najlepiej znany niemiecki lekarz schorzeń nerwowych, który w 1894 roku wydał przewodnik po tych chorobach⁹³. Aby podsumować ten przegląd poglądów na neurastenię, trzeba przytoczyć konkluzję tegoż badacza: „Neurastenia jest najbardziej rozpowszechnioną chorobą naszych czasów. Zazwyczaj dotyka ludzi w dużych miastach”⁹⁴. A zatem, zgodnie z systematyzacjami największych ówczesnych znawców chorób nerwowych, Basanavičius należał do najliczniejszej grupy pacjentów szukających pomocy u tych właśnie lekarzy – do neurasteników. Ta diagnoza jednak nie osłabiła jego aktywności umysłowej i ciekawości intelektualnej.

Już jako pacjent Basanavičius zaczął poświęcać więcej uwagi swoim problemom zdrowotnym. W końcu ustalono, że przyczyną jego cierpienia jest kula umiejscowiona w pobliżu kręgosłupa. Zalecono mu znalezienie tego fatalnego pocisku. W ten sposób Basanavičius zetknął się z najnowszym wynalazkiem w dziedzinie technologii medycznej i fizyki – z aparatem rentgenowskim. Wilhelm Röntgen dopiero co odkrył swoje niezwykle promienie, o czym Basanavičius dowiedział się podczas wizyt u lekarzy w Wiedniu. Pod datą 3 stycznia 1896 roku w notatniku Basanavičiusa pojawił się wpis: „Charlottenburg Technische Hochschule – prof Slaby (Röntgensche Strahlens)”⁹⁵. Adolf Slaby był profesorem elektrotechniki w Królewskiej Wyższej Szkole Technicznej, działającej na przedmieściach Berlina. W 1884 roku wraz ze swymi kolegami stworzył laboratorium elektrotechniczne, które stało się najnowocześniejszą tego typu instytucją w Niemczech, on sam zaś był uważany za najlepszego w kraju specjalistę w zakresie elektrotechniki. Jak się jednak wydaje, Basanavičius nigdy się z nim nie spotkał. Ale w kalendarzu doktora pod styczniową datą widnieje jeszcze inna informacja: „Dir. dr. Eder u. Valenta. K. k. Lehr-uns Versuchanstalt für Photographie und Reproductions-Verfahren. Wien”⁹⁶. Co kryło się za tą techniczną terminologią? Było to mianowicie eksperymentalne laboratorium, które

⁹³ H. Oppenheim, *Lehrbuch der Nervenkrankheiten für Ärzte und Studirende*, Berlin 1894.

⁹⁴ H. Oppenheim, *Lehrbuch der Nervenkrankheiten für Ärzte und Studirende*, t. 2, Berlin 1908, s. 1268.

⁹⁵ Zapiski Jonasa Basanavičiusa z 1896 roku, LLTI BR, f. 2, b. 16.

⁹⁶ Ibidem.

powołał do życia i którym kierował Josef Maria Eder, fotochemik, członek Austriackiego Towarzystwa Fotograficznego. Laboratorium to przyjmowało uczniów zainteresowanych sztuką fotografii i technologiami fotograficznymi. Sam Eder pracował nad wykorzystaniem najnowszych wynalazków w dziedzinie fotografii w celach naukowych. W 1896 roku, wspomagany przez swego współpracownika i zarazem szwagra Eduarda Valentę, zdołał znacznie poprawić jakość obrazu zdjęcia rentgenowskiego.

Właśnie do tych innowatorów techniki fotograficznej zwrócił się Basanavičius z nadzieją na uzyskanie pomocy. Niestety, nawet przy użyciu najnowszej technologii nie udało się zlokalizować „magicznej” kuli w ciele doktora. W poszukiwaniu dokładniejszej diagnozy Basanavičius udał się więc w 1901 roku do Hermanna Nothnagela. Lekarz ten był kierownikiem Katedry Chorób Organów Wewnętrznych Uniwersytetu Wiedeńskiego. Jego nazwisko było też ściśle powiązane z praktykami terapeutycznymi Zygmunta Freuda. W swoim czasie Freud był studentem Nothnagela⁹⁷. Kiedy w 1882 roku Freud rozpoczął pracę w prywatnej klinice, Nothnagel wspierał go na wielu płaszczyznach, również finansowo⁹⁸. Gdy docent Katedry Chorób Nerwowych Zygmunt Freud zaczął samodzielnie przyjmować chorych, Nothnagel wraz z Breuerem kierowali do niego nowych pacjentów⁹⁹. Później jeszcze profesor Nothnagel zaangażował Freuda do prac nad swoim monumentalnym dziełem *Specielle Pathologie und Therapie*, powierzając mu napisanie rozdziału poświęconego neurozom¹⁰⁰. W 1897 roku to właśnie Nothnagel i Krafft-Ebing, dwaj starsi i bardzo wpływowi koledzy privatdocenta Freuda, zgłosili jego kandydaturę na stanowisko profesora nadzwyczajnego¹⁰¹.

Innymi słowy, Basanavičius znalazł się w gabinecie lekarza, który był jedną z centralnych postaci w kręgu współpracowników i przyjaciół twórcy psychoanalizy.

Sam Nothnagel jednak nie interesował się zbytnio terapią psychoanalityczną. Po przebadaniu Basanavičiusa w swojej klinice doradził mu

⁹⁷ P. Gay, op. cit., s. 30.

⁹⁸ Ibidem, s. 42.

⁹⁹ Ibidem, s. 53.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 87.

¹⁰¹ Ibidem, s. 136.

wyjazd do Karlsbadu [ówczesna niemiecka nazwa czeskiego uzdrowiska Karlowe Wary – przyp. tłum.]. W ten sposób doktor po raz pierwszy przybył do czeskiego kurortu, którego „historia uzdrowiskowa” sięgała jeszcze czasów Karola IV. Karlsbad stał się wielkim kompleksem uzdrowiskowym, oferującym wszystkie metody lecznicze dostępne w takich kurortach. Po jakimś czasie Karlsbad wraz z Franzensbadem [Franciszkowe Łaźnie – przyp. tłum.] stały się jego ulubionymi uzdrowiskami.

Opowiadając o swoich problemach zdrowotnych, wizytach u znanych wiedeńskich lekarzy i kuracjach w popularnych kurortach, Basanavičius jakby mimochodem dotyka innej ważnej sfery swoich działań, którą możemy określić jako dbałość o „higienę polityczną”. W tym miejscu mamy na myśli jego pracę w radzie miejskiej Warny, w której zasiadał przez kilka lat. W 1899 roku Basanavičius wstąpił do Partii Demokratycznej, z której ramienia został wybrany do rady. Działał w tym gremium do 1903 roku, kiedy to jego partia przegrała wybory. W 1902 roku, na posiedzeniu jednej z komisji tej rady, litewski lekarz przedłożył jej członkom bardzo ważne sprawozdanie. Przygotował mianowicie analizę sytuacji sanitarnej miasta, która zawierała wskazówki dotyczące planowania rozwoju urbanistycznego Warny. Basanavičius przyjrzał się bardzo uważnie czynnikom wpływającym na stan zdrowia mieszkańców miasta, szczególną wagę przykładając do tych zjawisk, które mogły sprzyjać szerzeniu się chorób zakaźnych. I tak, zdaniem referenta, występowaniu komarów roznoszących malarię sprzyjają tereny bagniste na obszarze miasta. Doktor wskazał tu przede wszystkim Jezioro Dewnjańskie jako źródło zagrożenia malarycznego. W swoim wystąpieniu Basanavičius cytował znanych ówczesnych naukowców, w tym mikrobiologa Roberta Kocha, który dowiódł, że nosicielami malarii są komary. Jako kolejny powód wysokiej zachorowalności wymienił złe warunki mieszkaniowe, które przyczyniają się do rozprzestrzeniania się gruźlicy. Lekarz podkreślił, że

są takie domy, które można uznać niemal za wylegarnie wszystkich chorób z powodu panującej w nich ciasnoty i złej jakości powietrza, brudu wewnątrz i na podwórzach, braku światła i innych zaniedbań w zakresie higieny¹⁰².

¹⁰² P. Mangačev, *Daktaro Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbas Bulgarijoje 1880–1905 metais*, Vilnius 2013, s. 42.

Rada była zszokowana statystykami przedstawionymi przez doktora: w ciągu godziny w Warnie liczba zgonów przewyższała liczbę narodzin¹⁰³. Niemniej z życzliwością odniosła się do zaproponowanego przez Basanavičiusa planu działania, w myśl którego należało osuszyć mokradła przylegające do pobliskiego jeziora poprzez wykopanie kanałów oraz zasadzenie drzew, których korzenie absorbują znaczne ilości wody – *Eucalyptus globulus*. Pozostałe bagna miały być zasypane ziemią i zamienione w parki. Postanowiono też obsadzić drzewami niektóre ulice w centralnej części miasta, plac przed Soborem i dziedziniec starostwa (dzisiaj znajduje się tu Archiwum Państwowe). Drzewa miały chronić ulice i domy przed silnym wiatrem, piaskiem i pyłem¹⁰⁴. Autor sprawozdania sugerował też, aby przy budowie nowych domów uwzględnić nie tylko kwestie architektoniczne i estetyczne, ale też odpowiednie warunki sanitarne. Z jego inicjatywy zdecydowano też, że zostaną opracowane projekty tanich i „zdrowych domów” dla ubogich¹⁰⁵. Po przyjęciu wszystkich tych propozycji rada powołała komisję odpowiedzialną za ich realizację, w skład której wszedł również autor sprawozdania. Bez wątplenia decydujący wpływ na kształt tej wszechstronnej analizy miała wyobraźnia antropologiczna autora, uformowana jeszcze podczas badań „nad sytuacją sanitarną” w Lom Palance.

Kolejną kwestią, którą Basanavičius nieco później przemyślał i podał pod rozwagę władz miasta, był pomysł stworzenia tu uzdrowiska. Tę ideę doktor przedstawił radzie w trakcie posiedzenia w marcu 1902 roku. Koncepcja przekształcenia Warny w nadmorski kurort uwzględniała panujące tu warunki klimatyczne, dość wysokie temperatury w miesiącach jesiennych i możliwość zorganizowania kąpieli błotnych i morskich. Doktor zauważył, że jesienią jest tu stosunkowo ciepło, a zimą prawie nie ma śniegu. Basanavičius poddał myśl, że Warną mogłaby się stać kurortem leczniczym, centrum leczenia wielu chorób moczem winogronowym. Stwierdził też, że „cudowny klimat” i kąpiele morskie mogłyby pomóc w leczeniu dzieci ze skrofulozą, pozwalałyby odzyskać sprawność ciała i umysłu, a z wielkich mokradeł, leżących między morzem a jeziorem, można by pozyskać „ekstrakt bagienny”, to jest błoto

¹⁰³ B. Drianowski, *Kmietowietie na Warną. 1878–1903*, d. 1, Warną 2010, s. 178.

¹⁰⁴ P. Mangačev, op. cit., s. 43.

¹⁰⁵ B. Drianowski, op. cit., s. 178.

lecnicze, które pomaga pacjentom cierpiącym na reumatyzm, podagrę i rwę kulszową. Zgodnie z koncepcją Basanavičiusa w stojącym nieopodal klasztorze Św. Konstantyna można by stworzyć ośrodek hydroterapii, służący pacjentom z nerwicami. Doktor uważał też, że aby uczynić Warnę miastem atrakcyjnym dla letników z zagranicy, trzeba zadbać o infrastrukturę nie tylko rekreacyjną, ale i rozrywkową. Dlatego zalecał rozbudowę parku nadmorskiego, w którym znalazłoby się miejsce na place zabaw oraz korty tenisowe i w którym powinien się znaleźć pawilon muzyczny i wiele ławek. Oprócz tego sugerował, aby pomyśleć o małym statku parowym służącym do wycieczek przy brzegu. Jego kolejnym pomysłem było postawienie w mieście lub w parku nadmorskim kasyna, w którym mieściłyby się: „salon jadalny”, kawiarnia, klub bilardowy i czytelnia oferująca najważniejsze czasopisma lokalne i zagraniczne¹⁰⁶.

Basanavičius nalegał przy tym na wprowadzenie „opłaty klimatycznej”. Z treści jego prezentacji wynika wyraźnie, że koncepcja przekształcenia Warny w miejscowość wypoczynkową wyrosła z doświadczeń sanatoryjnych Basanavičiusa, wzbogaconych jeszcze podczas pobytu w Alpach. Uzasadniając swoją propozycję, lekarz odwoływał się do konkretnych przykładów. Zgodnie z jego słowami, niemal wszystkie europejskie kurorty pobierały pewną opłatę od każdego gościa, a w niektórych trzeba było płacić nawet za słuchanie muzyki. Doktor przywołał tu rozwiązania z Karlsbadu i Meranu. Omówił także system opłat obowiązujący w Bad Gastein i na koniec stwierdził, że w przypadku Warny najlepszym wzorem byłoby Bad Aussee. Propozycję Basanavičiusa przyjęto i postanowiono uczynić z Warny kurort w prawdziwie europejskim stylu.

Ale miasto, które miało stać się kurortem, musiało ukazać światu swoje nowe, kulturalne oblicze. Basanavičius zasugerował, że modernizacji dobrze posłuży utworzenie muzeum miejskiego. Artefakty archeologiczne znalezione w Warnie i jej okolicach zaczęto gromadzić już w 1887 roku z inicjatywy nauczyciela matematyki Karela Škorpila. Rok później zrodził się pomysł, by założyć muzeum obok miejskiej biblioteki, ale kiedy Škorpil wyjechał do innego miasta, idea upadła. Kiedy

¹⁰⁶ B. Drianowski, op. cit., s. 179.

inicjator powrócił do Warny w 1884 roku, pomysł odżył, ale nie zaowocował powstaniem żadnego konkretnego planu działania. W 1901 roku na podstawie projektu przygotowanego przez Škorpila powstało Towarzystwo Archeologiczne. Społeczna inicjatywa przekształciła się wreszcie w realny plan, gdy w marcu 1902 roku Basanavičius przedstawił pomysł radzie miejskiej. Zgodnie z tą koncepcją projektowane muzeum miejskie powinno eksponować: „a) znaleziska archeologiczne (monety, zabytki piśmiennictwa, posągi i temu podobne z czasów trackich i greckich oraz b) materiały etnograficzne i antropologiczne dotyczące współczesnej ludności regionu”¹⁰⁷. Rada postanowiła utworzyć kolejną komisję, tym razem archeologiczną, i powołać do niej doktora Basanavičiusa oraz nauczyciela matematyki Karela Škorpila. Podstawą zbiorów muzealnych miały stać się znaleziska archeologiczne pozostające w dyspozycji miasta. Osoby prywatne oraz przedstawiciele kościoła greckiego zostali zobowiązani do przekazania muzeum wszystkich posiadanych przedmiotów o wartości archeologicznej. Ustalono również, że miejscy architekci, inżynierowie budowlalni oraz właściciele wznoszonych właśnie budynków mają także obowiązek przekazać do muzeum „wszystkie znalezione obiekty archeologiczne, ludzkie czaszki itd”. Wobec braku odpowiednich środków na budowę osobnego muzeum, postanowiono tymczasowo umieścić ekspozycje w siedzibie Gimnazjum Żeńskiego. Można przypuszczać, że ten projekt Basanavičius uważał za szczególnie istotny, ponieważ w swojej autobiografii wyróżnił go spośród wszystkich swoich działań podejmowanych w radzie miejskiej Warny. Jest to całkowicie zrozumiałe, gdy przypomnimy, że historia starożytna stała się podstawowym twórczym jego tożsamości kulturowej. Aby dokończyć wątek założenia muzeum archeologicznego w Warnie, warto poświęcić kilka słów jednemu z najważniejszych bohaterów tej historii – Karelowi Škorpilowi.

Był on Czechem wywodzącym się ze znanej rodziny ludzi kultury. Jego ojciec, Vaclav, ożenił się z Anną Jireček, spokrewnioną z zaangażowanym orędownikiem czeskiego odrodzenia narodowego – Pavlem Jozefem Šafaržikiem. Wraz z niemałą grupą Czechów wiedzionych ideą słowiańskiej solidarności Škorpil przybył do odrodzonej Bułgarii, by

¹⁰⁷ B. Drianowski, op. cit., s. 181.

wziąć udział w odbudowie państwa. Tą samą drogą podążył kuzyn Škorpila, Konstantin Jireček, który w przyszłości miał zostać na krótko ministrem oświaty, a później dyrektorem Biblioteki Narodowej w Sofii. Początkowo Škorpil uczył matematyki w gimnazjum w Płowdiw, ale po paru latach przeniósł się do Warny i zajął się organizacją wystaw artefaktów archeologicznych¹⁰⁸. Prawdą jest, iż gdzie indziej wykazano, że Škorpil nauczał nie tylko matematyki, ale także geometrii, rysunku i geografii¹⁰⁹. W kilka lat po opuszczeniu Warny, a dokładnie w 1894 roku, powrócił tu i pozostał aż do śmierci.

W 1897 roku Škorpil założył Towarzystwo Podróżnicze „Дармадан”, a w 1901 roku przysłała kolej na Towarzystwo Archeologiczne. Miał spore doświadczenie w archeologicznej pracy terenowej, ponieważ wcześniej brał udział w wykopaliskach prowadzonych w Konstantynopolu przez naukowców z Rosyjskiego Instytutu Archeologicznego. W realizacji przedsięwzięć archeologicznych wspierał Karela Škorpila jego brat, Hermenegild, który przyjechał do Bułgarii w 1880 roku. On również pracował jako nauczyciel w różnych miastach Bułgarii, oprócz działalności pedagogicznej poświęcając się archeologii. Dzięki jego staraniom w 1884 roku powstało Towarzystwo Archeologiczne w Sliven, a w 1902 roku Muzeum Archeologiczne w Ruse¹¹⁰. Trzeba tu podkreślić, że Hermenegild wysoko oceniał antropologiczne prace Basanavičiusa. W maju 1901 roku zwrócił się nawet listownie do doktora z propozycją „gromadzenia materiału do badań kraniologicznych nad Gagauzami”, ponieważ uważano, że są „potomkami Protobułgarów, przybyłych wraz z Asparuchem na półwysep Bałkański”¹¹¹. Materiały te miały zostać opublikowane na łamach pisma wydawanego przez Instytut Antropologiczny w Konstantynopolu. Wydaje się jednak, że Basanavičius nie zdecydował się na podjęcie tych badań. Wracając do postaci Karela Škorpila, trzeba dodać, że jego zasługi zostały docenione przez kilka rosyjskich,

¹⁰⁸ Ł. Skruźni, *Bratia Szkorpił – żywot i proizwiedienijana uczenie-muziejnicy*, [w:] *Szkorpil – izwiestno i niezwiestno*, ried. K. Troszew, Warna 2009, s. 6–16.

¹⁰⁹ J. Bouzek, *Die Familie Škorpil und die zwei in Bulgarien wirkenden Brüder*, [w:] *Sbornik w pamietna Kariel i Chiermieniegild Škorpil*, sstawiteľ K. Boszmałow, Sofija 2007, s. 11.

¹¹⁰ Ł. Skruźni, op. cit., s. 12.

¹¹¹ List Hermenegilda Škorpila do Jonasa Basanavičiusa, z 12/25 maja 1901 roku, LLTI BR, f. 2, b. 1438.

niemieckich i austriackich instytucji naukowych, które uznały go za swojego członka. W 1892 roku, podobnie jak Basanavičius, został on odznaczony orderem „Za zasługi obywatelskie”¹¹². Tak oto dwóch ludzi uhonorowanych wysokim bułgarskim odznaczeniem państwowym – czeski nauczyciel i litewski lekarz – miało swój udział w tworzeniu historii Muzeum Archeologicznego w Warnie od samego jej początku.

W etapie życia doktora i pacjenta Jonasa Basanavičiusa, który obejmował lata 1892–1904, znajdują pełne odzwierciedlenie kierunki rozwoju i dominujące tendencje europejskiej myśli medycznej tych czasów. Uwidaczniały się one szczególnie w dyskusjach niemieckich i austriackich neurologów i psychiatrów. Podążając śladami Basanavičiusa, możemy zajrzeć do gabinetów i laboratoriów najwybitniejszych lekarzy Berlina i Wiednia. Doktor Basanavičius jako pacjent konsultował się ze specjalistami z najsłynniejszej wtedy na świecie szkoły wiedeńskiej. Będąc jednak nie tylko pacjentem, ale i lekarzem, podczas rozmów i dyskusji ze swymi uczonymi kolegami rozwijał także swoje własne umiejętności zawodowe.

Zamiast podsumowania

Życie Basanavičiusa określały dwie dominanty intelektualne: działalność na rzecz kultury narodowej i profesjonalna praktyka lekarska. Mówiąc obrazowo, stał się lekarzem, który starannie spreparował historię Litwy. Stał się historykiem, który wytrwale dążył do ożywienia pamięci narodowej i języka. Podstawowym celem doktora było wyprowadzenie Litwinów ze stanu trwającej od wieków katalepsji kulturowej. Jeśli jednak będąc lekarzem postrzegał swoją praktykę jako obszar racjonalnego rozumowania i empirycznie sprawdzonej wiedzy, to historia stała się dla niego przestrzenią nieograniczonej improwizacji filologicznej. Czasami zaskakuje ten wielki dysonans między dwoma obszarami pracy badawczej doktora. Obszary te spajała jednak wspólna czasoprzestrzeń Europy Środkowej, w której wyróżniały się trzy koordynaty jego życia i działalności: Wiedeń, Praga i Berlin. I chociaż doktor Basanavičius wiele lat

¹¹² Ł. Skruźni, op. cit., s. 17–19.

spędził w Bułgarii, to właśnie w tych miastach szukać należy fundamentów jego dokonań kulturalnych, antropologicznych i zawodowych, które, po jego powrocie do Wilna w 1905 roku, stały się częścią jego programu politycznego.

Thum. Marcin Niemojeński

References

Archives

- Akta osobowe Dr. Nikolaja Ivana Kolarova, Miejskie Archiwum Historyczne w Warnie (DAV), f. 1113.
- Akta osobowe Karela Skorpila, Archiwum Bułgarskiej Akademii Nauk (Научен архив на Българска академия на науките) (ABAN), f. 165 K.
- Dział Rękopisów Biblioteki Instytutu Literatury Litewskiej i Folkloru (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraščių skyrius (LLTI BR)), f. 2, zbiory prywatne Jonasa Basanavičiausa.
- List Hermenegilda Škorpila do Jonasa Basanavičiausa, 12/25 maja 1901 r., LLTI BR, f. 2, b. 1438.
- List Jonasa Basanavičiausa do Karolisa Račkauskasa, 21 grudnia 1925 r., LLTI BR, f. 2, b. 1862.
- Zapiski Jonasa Basanavičiausa z 1880 r., LLTI BR, f. 2, b. 3.
- Zapiski Jonasa Basanavičiausa z 1881 r., LLTI BR, f. 2, b. 4.
- Zapiski Jonasa Basanavičiausa z 1882 r., LLTI BR, f. 2, b. 5.
- Zapiski Jonasa Basanavičiausa z 1894 r., LLTI BR, f. 2, b. 14.
- Zapiski Jonasa Basanavičiausa z 1896 r., LLTI BR, f. 2, b. 16.

Literature

- Avižienytė J., *Ligos retorika: Nacionalizmas ir isterija Jono Basanavičiaus autobiografijoje*, „Baltos lankos” 2002, nr 14.
- Basanavičius J., *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.*, Vilnius 1997.
- Basanavičius J., *Žiponas ir žiponė ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškų dainų*, [w:] *Raštai*, t. 14, vol. 1: *Straipsniai ir studijos*, red. L. Sauka, K. Aleksynas, Vilnius 2003.

- Basanavičius J., *Žirgas ir vaikas: Vistariškai arkeologiškas ištyrinėjimas*, [w:] idem, *Raštai*, t. 14, vol. 1: *Straipsniai ir studijos*, sudarė, įvadą ir paaškinimus parašė L. Sauka, K. Aleksynas, Vilnius 2003.
- Basanavičius J., *Do redakcyi „Nizvy“*, [w:] idem, *Raštai*, t. 15, cz. 2: *Publicistika, recenzijos. Iš gyvenimo kronikos ir laiškų*, sudarė, įvadą ir paaškinimus parašė L. Sauka, K. Aleksynas, Vilnius 2004.
- Basanavičius J., *Leopoldas Geitleris*, [w:] *Raštai*, t. 15, cz. 2: *Publicistika, recenzijos. Iš gyvenimo kronikos ir laiškų*, sudarė, įvadą ir paaškinimus parašė L. Sauka, K. Aleksynas, Vilnius 2004.
- Basanowicz I., *Matierijali za sanitarnata jetnografija na Błgarija. Łomskijat okrżg (1880–1889)*, Sofija 1891.
- Benedikt M., *Hypnotismus und Suggestion: Ein klinisch-psychologische Studie*, Leipzig–Wien 1894.
- Bouzek J., *Die Familie Škorpil und die zwei in Bulgarien wirkenden Brüder*, [w:] *Sbornik w pamietna Kariel i Chiermieniegild Szkorpil*, sstavitieł K. Boszmakow, Sofia 2007.
- Bredikis J., *Dr. Jonas Basanavičius – Lietuvos medicinos tradicijų tęsėjas*, [w:] *Jonas Basanavičius: gydytojas ir mokslininkas*, red. A. Juozulynas, L. Genytė, Vilnius 1994.
- Česnys G., *Jonas Basanavičius – medicinos praktikas ir mokslininkas*, [w:] *Dr. Jonas Basanavičius, 1851–1927*, Vilnius 2009.
- Czuździency-proswietmidiejcy w Błgarija*, sstavitiełstwo i riedakcyja A. Pieniew, P. Pietrow, Sofija 1988.
- Dietze J., *August Schleicher als Slavist: Sein Leben und sein Werk in der Sicht der Indogermanistik*, Berlin 1966.
- Drianowski B., *Kmietowietie na Warna. 1878–1903*, d. 1, Warna 2010.
- Drotvinas V., *Augustas Šleicheris lituanistas*, Vilnius 1979.
- Erb W., *Ueber die wachsende Nervosität unserer Zeit*, Heidelberg 1894.
- Gay P., *Freud: A Life for Our Time*, London 1988.
- Geitler L., *Litauische studien. Auswahl aus den aeltesten denkmaelern, dialectische beispiele, lexikalische und sprachwissenschaftliche beitraege*, Prag 1875.
- Grigaravičius A., *Atsiskyrėlis iš Suwalkijos: Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbai*, Vilnius 2017.
- Kosiński K., *Prof. Dr. Józef Ziemacki. Wspomnienie pośmiertne. Odbitka z Pamiętnika Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego, Rok I-szy, zeszyt I-szy*, Wilno 1925.
- Krafft-Ebing R., *Nasz wiek nerwowy. Nasze zdrowie i chore nerwy*, Warszawa 1886.
- Krdżyjew P., *Iz minaleto na gr. Łom*, [w:] *Łomsko graždansko czitaliszczze „Postojanstwo”. Jubilejen sbornik: 1856–1926*, Łom 1927.

- Lemberg H., *Die tschechische Universität in Konkurrenz zur deutschen Universität (1882–1939), Die Prager Universität Karls IV: Von den europäischen Gründung bis zur nationalen Spaltung, herausgegeben von Blanka Mouralová*, Potsdam 2010.
- Maciūnas V., *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautyra*, fotografuotinis, taisytas leidimas, Vilnius 1997.
- Mangačev P., *Daktaro Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbas Bulgarijoje 1880–1905 metais*, Vilnius 2013.
- Miuntė A., *Knyga apie San Mikelę, iš anglų kalbos vertė Valentina Churginaitė*, Vilnius 1972.
- Oppenheim H., *Lehrbuch der Nervenkrankheiten für Ärzte und Studierende*, Berlin 1894.
- Oppenheim H., *Lehrbuch der Nervenkrankheiten für Ärzte und Studierende*, t. 2, Berlin 1908.
- Raila E., *Jonas Basanavičius ir Sigmundas Freudas, arba kaip „Atgimimo Patriarchas” su nervų ligomis kovojo*, „Lietuvos istorijos studijos” 2016, t. 38.
- Sabalaiuskas A., *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.*, Vilnius 1979.
- Skružni Ł., *Bratia Szcorpil – żywot i proizwiedienija na uczenie-muziejnicy*, [w:] *Szcorpil – izwiestno i nieizwiestno*, ried. K. Troszew, Warna 2009.
- Zubaty L. A., *Geitler Leopold Vaclav (Lavoslav)*, [w:] *Ottov slovník naučný: Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, t. 9: *Falšování potravin a pochutin – Genrista*, Praha 1895.
- Zubaty L. A., *Ottov slovník naučný: Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, t. 16, Praha 1900.